

ช่างในสัญลักษณ์ของชาติ

ช่างในพระราชลัญจกร

ช่างในพระราชพิธีแต่อดีตกาล

ชื่อช่างหลวง

และช่างสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย

ช่างกับการต่างประเทศ

ช่างในเหรียญกษาปณ์ไทย

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ข้างในสัญลักษณ์ของชาติ

ขอบทความ: **ข้างในสัญลักษณ์ของชาติ**

ข้างในพระราชลัญจกร

ข้างในพระราชพิธีแต่อดีตกาล

ชื่อข้างหลวง

และข้างสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย

ข้างกับกรต่างประเทศ

ข้างในเหรียญกษาปณ์ไทย

ที่มา: สยามอารยะ ปีที่ ๒ (มีนาคม ๒๕๓๗) : ๓๒-๕๐

กรณีถึงพร้อมองค์ประกอบตามที่ การประชุมคณะเจ้าอาณัติได้มีทราบดีว่าพระราชบัญญัติ
ว่าด้วยแบบอย่างธงชาติและราชลัญจกรว่าด้วยแบบอย่างธงชาติ พ.ศ.๒๕๒๒ หรือ
ราชบัญญัติธงชาติและราชลัญจกรว่าด้วยแบบอย่างธงชาติ พ.ศ.๒๕๒๒ และพระราชบัญญัติธงชาติและราชลัญจกรว่าด้วยแบบอย่างธงชาติ พ.ศ.๒๕๒๒ ทุกฉบับได้
เป็นอันถึงแก่กรรมหรือระงับการบังคับใช้แล้ว ความจริงเป็นรูปข้างในคือ ข้างในของพื้น
เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ช่างในสัญลักษณ์ของชาติ

อิทธิพลของช่างต่อวิถีชีวิตของคนไทยปรากฏชัดอยู่ตามวัสดุต่าง ๆ ที่คนไทยสร้างขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็นช่างธรรมดา ช่างเผือก หรือช่างเอราวัณตามตำนานเหล่านี้เป็นพยานยืนยันได้ถึงความยิ่งใหญ่และเป็นที่ยอมรับสูงสุดเหนือปวงสัตว์ทั้งมวลของช่าง

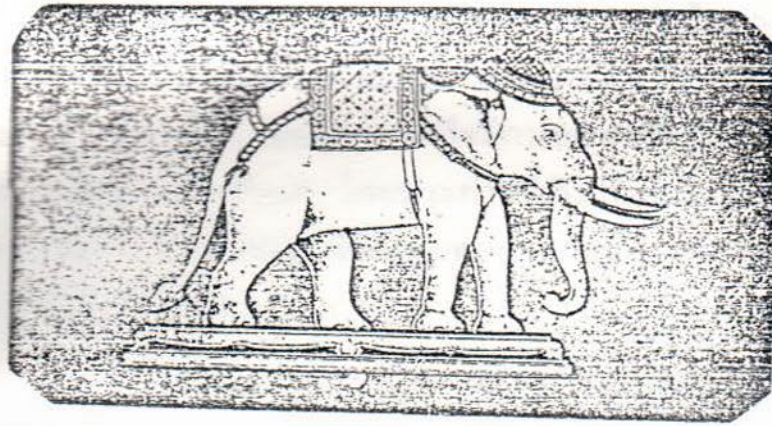
ครั้งหนึ่งในอดีตนั้น ประเทศไทยเคยมีธงชาติเป็นผืนธงรูปช่าง เรียกว่า“ธงช่างเผือก” ดังรายละเอียดความเป็นมาที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระอักษรภาพ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือ “อธิบายเรื่องธงไทย” ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๖๐-๒๓๖๖) เป็นเวลาที่อังกฤษได้เข้ามาตั้งสถานี่ค้าขายอยู่ที่สิงคโปร์แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเรือกำปั่นของหลวงขึ้น ๒ ลำ สำหรับรัฐบาลทำการค้าแล่นไปมาระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองสิงคโปร์ และมาเก็บเรือทั้ง ๒ ลำชักธงแดงตามที่ปฏิบัติกันมาแต่เดิม อังกฤษเจ้าเมืองสิงคโปร์ได้บอกให้นายเรือเข้ามากราบทูลว่าเรือเดินทะเลของพวกชาวมลายูที่ไปค้าขายที่สิงคโปร์ก็ชักธงแดงเหมือนกัน จึงขอให้พระเจ้ากรุงสยามใช้ธงอย่างอื่นเสียเพื่อจะได้จัดการรับรองเรือหลวงได้สะดวก

ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงได้ช่างเผือกเอกมาสู่พระบารมีถึง ๓ เชือก คือพระยาเศวตฉัตร พระยาเศวตไอยรา และพระยาเศวตคชลักษณ์ ซึ่งตามประเพณีไทยถือว่าเป็นพระเกียรติยศอย่างสูง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำรูปช่างสีขาวอยู่ในวงจักรสีขาวติดไว้กลางธงแดง อันมีความหมายว่า “พระเจ้าแผ่นดินผู้มีช่างเผือก” แต่ธงช่างอยู่ในวงจักรนี้ใช้เฉพาะเรือหลวงเท่านั้น ส่วนเรือพ่อค้าไทยยังคงใช้อยู่ตามเดิม

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๘) ประเทศไทยได้มีการทำสัญญาค้าขายกับชาวยุโรปและอเมริกา ชาวยุโรปและอเมริกาเหล่านี้ได้มีเรือกำปั่นเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ กงสุลต่างประเทศก็เข้ามาตั้งสถานที่ทำการอยู่ในกรุงเทพฯ และชักธงชาติของตนเป็นประจำ ความจำเป็นที่ต้องมีธงชาติไทยจึงเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ รัชกาลที่ ๔ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้ธงช่างที่ประดิษฐ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ เป็นธงประจำชาติ แต่ให้เอารูปจักรออกเสีย เพราะจักรเป็นเครื่องหมายเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ให้คงไว้แต่รูปช่างเผือกกอยู่กลางธงแดง และยังทรงประดิษฐ์ธงขึ้นอีก ๒ อย่าง อย่างหนึ่งเรียกว่าธงมหามงกุฏ สำหรับประจำพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า ธงไอยราพด สำหรับรัฐบาลไทย

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงอีกหลายครั้ง คือพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม รศ.๑๑๐ พระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ และพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๘ ทุกฉบับได้ยืนยันถึงลักษณะของธงชาติว่าเป็นธงพื้นแดง ตรงกลางเป็นรูปช่างเผือกไม่ทรงเครื่องหันหน้าเข้าหาเสาทั้งสี่

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ล่วงมาถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าเมื่อมองธงชาติซึ่งใช้อยู่แต่ไกล จะมีลักษณะไม่ต่างจากธงราชการ และรูปข้างที่อยู่ตรงกลางธงก็ไม่งาม ถึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติธงรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙ แก้ไขลักษณะธงชาติเป็นธงพื้นแดงกลางเป็นรูปข้างเผือกทรงเครื่องแทนหันหลังเข้าเสาศา โดยประกาศนี้เริ่มบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นต้นมา ถือเป็นธงรูปข้างแบบสุดท้ายก่อนที่จะมีการประกาศใช้ธงไตรรงค์เป็นธงชาติไทยมาจวบจนปัจจุบัน

ข้างในพระราชลัญจกร

พระราชลัญจกร หมายถึงตราสำหรับพระเจ้าแผ่นดินใช้ประทับแทนการลงพระนาม เนื่องจากในสมัยก่อนยังไม่มีเครื่องเขียนชื่อซึ่งพระราชลัญจกรนี้แต่เดิมใช้นำมาจากธรรมเนียมจีน พระราชลัญจกรของไทยมีทั้งที่เป็นของเก่า และที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ ในบรรดาทั้งของเก่าและใหม่นี้ มีพระราชลัญจกรรูปข้างอยู่ด้วย อันได้แก่ พระราชลัญจกรไอยราพต และพระราชลัญจกรไตรสารเศวต

พระราชลัญจกรไอยราพต เป็นตราเก่าแก่มียุหลายองค์ซึ่งทุกองค์ต้องมีลักษณะที่เหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งคือ ต้องมีรูปข้างสามเศียร ซึ่งมีผู้สันนิษฐานไว้ว่าอาจมีหลายที่มาด้วยกัน เช่นข้างศิริเมฆมลละไตรดา युคซึ่งมี ๓ เศียร หรือจากข้างเอราวัณของพระอินทร์ ซึ่งมี ๓๓ เศียร แต่ลดเสีย ๓๐ เศียรเหลือเพียง ๓ เป็นต้น

ลักษณะของพระราชลัญจกรไอยราพต

๑. พระราชลัญจกรไอยราพตเก่า มีรูปพระอินทร์ทรงข้างสามเศียร มีฉัตรอยู่ ๒ ข้าง และมีลายกระหนกอยู่ตรงริมดวงตรา ใช้สำหรับประทับพระราชสาส์นและประกาศตั้งกรม

๒. พระราชลัญจกรไอยราพตเก่า ไม่มีรูปพระอินทร์ทรงคงมีแต่ข้าง ๓ เศียร มีบุษบกอยู่บนหลังข้าง มีฉัตรตั้งอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ข้างละ ๑ คัน มีลายกระหนกโปร่งแลเห็นรูปข้างชัดเจนกว่าดวงแรก ใช้ประโยชน์เช่นเดียวกับตราดวงแรก

๓. พระราชลัญจกรไอยราพตเก่า เป็นตรารูปกลม มีรูปพระอินทร์ทรงข้างเอราวัณ ๓๓ เศียรอยู่บนวิมาน ลวดลายเศียรข้างละเอียดมาก ตราเก่าดวงนี้อยู่ในราชพิพิธภัณฑ

๔. พระราชลัญจกรไอยราพตองค์ใหญ่ เป็นตรารูปกลมทำด้วยโลหะสีเงิน มีรูปข้างสามเศียร บนหลังข้างมีบุษบก ในบุษบกมีอุณาโลม สองข้างข้างมีฉัตรข้างละ ๒ คัน มีลายกระหนกอยู่ทั่วไปในดวงตรา พระราชลัญจกรองค์ใหญ่นี้ใช้ประทับประกาศใหญ่ อยู่ระหว่างกลางพระราชลัญจกรมหาโองการและพระครุฑพ่าห์

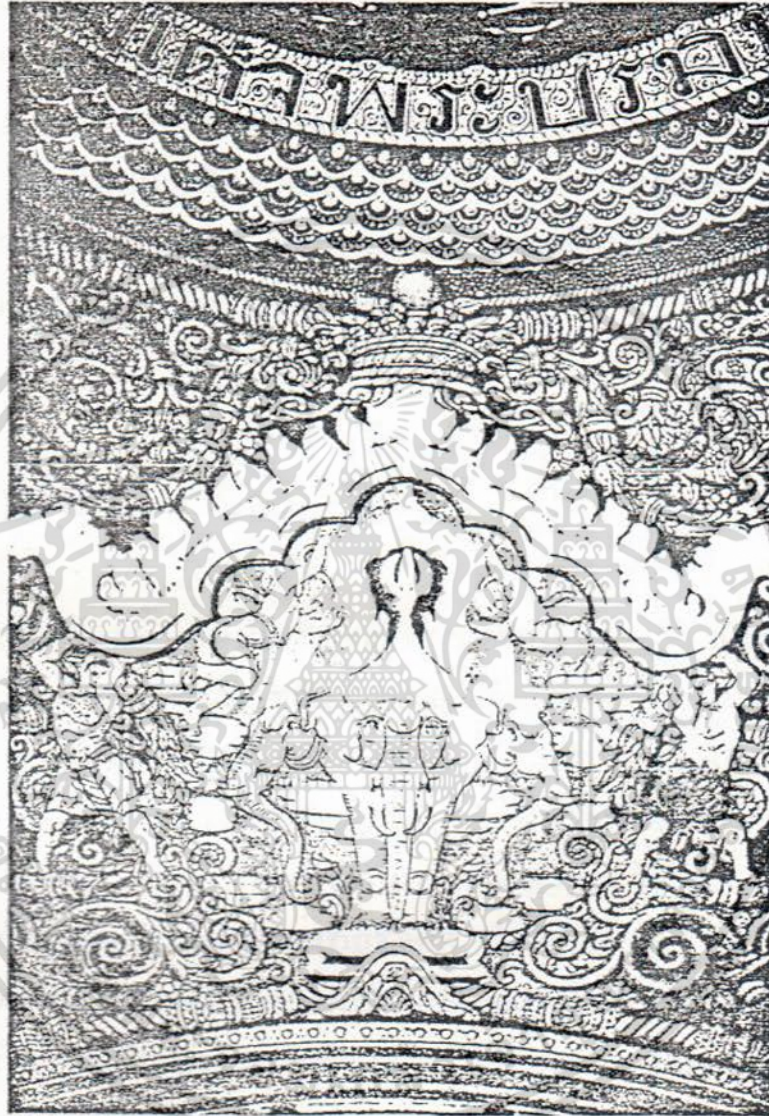
๕. พระราชลัญจกรไอยราพตองค์กลาง เป็นตรารูปกลมรีทำด้วยหินโมราสีน้ำผึ้งแกะ ๒ ด้าน ด้านหน้าเป็นรูปข้างสามเศียร ลักษณะอื่น ๆ เช่นเดียวกับตราองค์ใหญ่แต่ด้านหลังเป็นตัวหนังสือฝรั่งหลายบรรทัด เพราะเป็นฝีมือฝรั่งทำ มีด้ามโลหะสีทองกุดัน พระราช

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ลัญจกรองค์กลางนี้ใช้ประทับประกาศพระราชบัญญัติทั้งปวงและใบกำกับสุพรรณบัฏ หิรัญบัฏ และประกาศนียบัตรนพรัตนราชวราภรณ์ พระราชลัญจกรองค์ใหญ่และองค์กลางนี้อยู่ที่กรมเบขาธิการคณะรัฐมนตรี

๖. พระราชลัญจกรไอยราพตองค์น้อย มีรูปกลมรี ทำด้วยทองคำด้ามแก้วขาว อยู่ในราชพิพิธภัณฑ์ พระราชลัญจกรไอยราพตองค์ใหญ่ องค์กลางและองค์น้อยนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นตราประจำชาติ

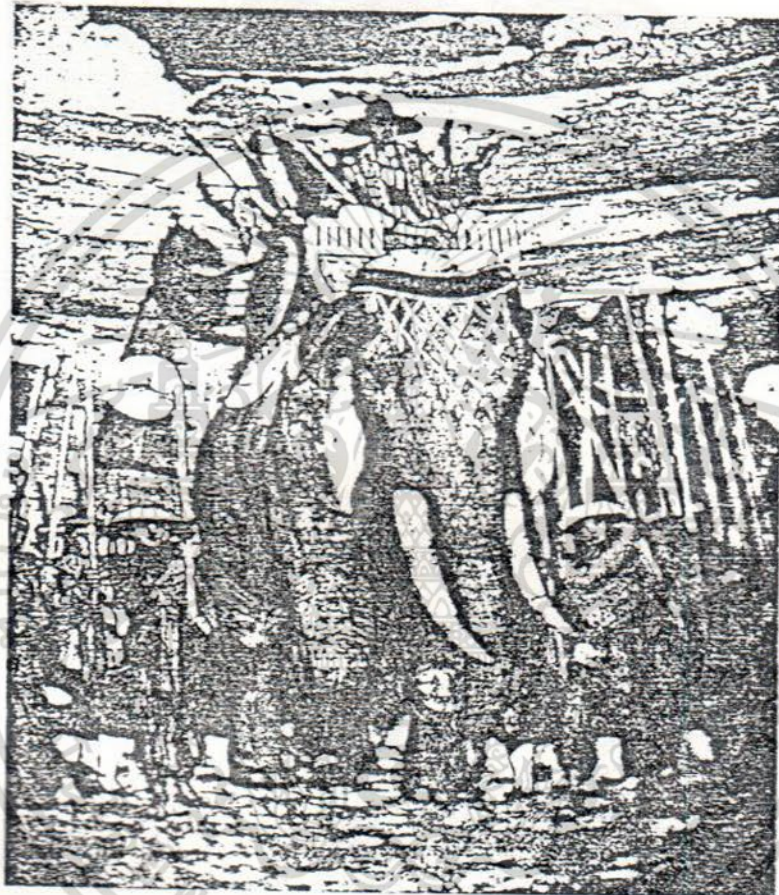
ส่วนพระราชลัญจกรไตรสารเศวต ซึ่งเป็นพระราชลัญจกรอีกองค์หนึ่งที่มีรูปช้าง ได้พบประทับอยู่ที่กระดาศปลิวสวดไว้ในหนังสือสัญญาค้าขายกับต่างประเทศของเก่า เข้าใจว่าสร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รูปช้างในพระราชลัญจกรนี้มี ๓ เชือกอยู่ในปราสาท ไผ่ล่อออกมาเพียงเศียรและเท้าหน้า มีลายกระหนกอยู่ริมดวงตราโดยรอบ ช้างเศวตกฤษร พระยาเศวตไอยรา และพระยาเศวตคชลักษณ์ ซึ่งพระราชลัญจกรไตรสารเศวตนี้ใช้เป็นตราประจำพระองค์พระมหากษัตริย์

ช้างในพระราชพิธีแต่อดีตกาล

ประเพณีของไทยแต่ดั้งเดิมในส่วนของพระราชพิธีต่าง ๆ นั้นมีอยู่ว่าหากมีช้างเผือกที่สมโภชน์ขึ้นระวางแล้วในงานพระราชพิธีที่สำคัญ อันได้แก่ งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา และงานพระราชพิธีฉัตรมงคล หรือในงานพระราชทานเลี้ยงเพื่อเป็นเกียรติแก่พระราชอาคันตุกะ หรือผู้เป็นประมุขของประเทศต่าง ๆ ที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้วจะต้องนำช้างเผือกแต่งเครื่องคชาภรณ์ไปยืนที่แท่นเกยช้างด้านตะวันตกของพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อประกอบพระเกียรติยศ ซึ่งในรัชกาลที่ ๙ นี้ช่วงนี้ผ่านมาได้นำพระเศวตอดุลยเดชพาหนะแต่งเครื่องคชาภรณ์ออกยืนแทนในพิธีดังกล่าวด้วยทุกครั้ง

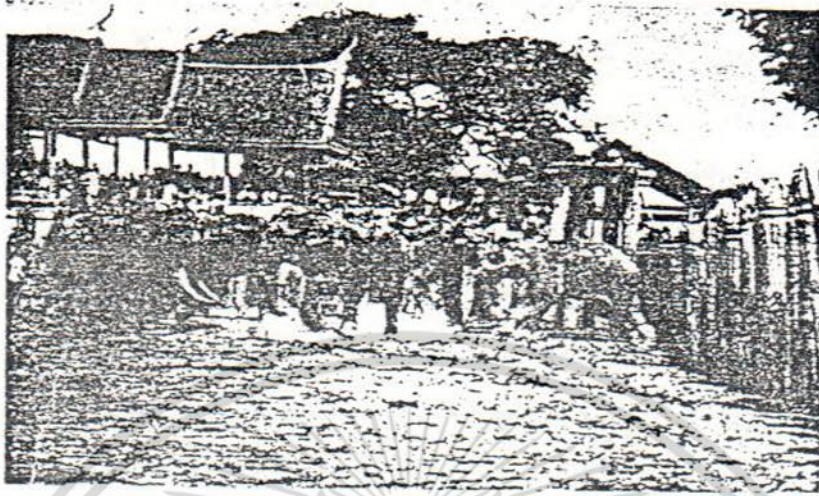
ย้อนหลังไปในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๓ ได้มีการนำช้างพระที่นั่งยืนแทนในการรับแขกเมือง ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงการที่รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กัปตันพันตรี บารนี (Henry Burney) เข้าย ฝ้าได้เสด็จออกรับแขกเมืองเป็นการพิธีใหญ่ เจ้าพนักงานตกแต่งพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและจัดเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ไว้คอยต้อนรับ จึงได้มีการจัดที่เกยช้างนอกกำแพงยืนช้างพระที่นั่งแต่งเครื่องกุดันผูกพนาศกะบาย ๓ ชั้น ผ้าปักหลังกันชีพ นายควาญนุ่งกางเกงสนับเพลาสมปักลายคาดเกี้ยวคาดประคุด สวมเสื้อและหมวกทรงประพาศ ถือขอช้าง เชิญพระแสงของ้าว คนถือกันขิงกลดหน้า ๒ หลัง ๒ ถือกระบองกลิ้งข้างละ ๒ ถือแส้ไม้หวายข้างละ ๒ ถือแส้หางม้าข้างละ ๑ และมีคนถือเครื่องยศสำหรับพระยาช้าง หม้อน้ำเงิน ๑ โต๊ะเงิน กล้วย ๒ หย้า ๒ ที่ห้องสนามตรงประตูพินาณไชยศรีจะมีประรำคาดผ้าขาว ยืนพระยาช้างต้นพลาย ๒ พัง ๒ เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่นอนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ภาพจากหนังสือจิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนักเล่ม 2 พ.ศ. 2536

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

และช่างเผือกพังเอก พังนำแต่งเครื่องถมปิด หมอนุ่นสมบัติกลายคาดประคุด ความญุ่นง่างงยก
กลายเกี่ยว สวมเสื้ออัตลัด หมวกตุ้มปี ๖ ช่าง

มาถึงรัชกาลที่ ๔ หลังจากที่ให้มีพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเสียบพระนครเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ทรงช้างพระ
ที่นั่งชื่อเจ้าพระยาไชยานุภาพ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตร
กระบวนอยู่บนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ครั้นเสด็จมาตรงพระที่นั่ง ผันหน้าช้างพระยาไชยานุภาพ
เข้าไปทรงส่งพระแสงของ้าวให้นายความช่างรับไว้ แล้วถวายบังคม ๓ ครั้ง รับพระแสงขอ
ง้าวบ้ายช่างพระที่นั่ง เสด็จเลยไปถึงหน้าวัดพระเชตุพนประทับช้างพระที่นั่งที่เกยแล้ว เสด็จ
พระราชดำเนินลงจากคอช้างพระที่นั่งมาขึ้นพลับพลาประทับเปลื้องเครื่องต้น แล้วเสด็จเข้า
ไปในพระอุโบสถ ทรงนมัสการพระพุทธรูป ถวายไทยธรรมแก่พระสงฆ์ทั่วทุก

ในรัชกาลที่ ๔ เช่นเดียวกัน ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๕
กล่าวไว้ว่า ในปีฉลู เบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖) นั้น ต้นปีฝนแล้ง ครั้นเดือน
๘ แรม ๓ ค่ำ พระวิมลรัตนกิริณีช่างเผือกในรัชกาลที่ ๔ มาถึงกรุงเทพฯ และต่อมาในเดือน
๑๐ แรม ๓ ค่ำ คือวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
เสด็จพระราชสมภพ เมื่อใกล้วันพระราชสมภพนั้น ฝนตกใหญ่อยู่ ๓ วัน จนถึงกับน้ำนอง
หลังจากนั้นฝนก็ตกเป็นปกติ ต้นข้าวในนาปีนั้นพ่นภัยอันตราย ด้วยเหตุนี้จึงถือกันว่า พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระวิมลรัตนกิริณี เป็นสิริในพิธีพิรุณศาสตร์ ต่อมาใน
รัชกาลที่ ๔ นั้น ถ้าปีใดฝนแล้งถึงกับต้องทำพิธีพิรุณศาสตร์ ก็จะทำทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้แต่งพระวิมลรัตนกิริณีด้วยเครื่องคชาภรณ์ออกยืนแทนและให้พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปในพระราชพิธีด้วย

นอกจากนี้ ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ยังมีพระราชพิธีคเชนทร์ศวนาน กล่าว
คือ เป็นการแสดงประลองกำลังช่างศึกคล้ายการสวนสนาม เพื่อเป็นสิริมงคลและเป็นทีเกรง
ขามแก่ราชศัตรูอีกด้วย

ชื่อช่างหลวง และช่างสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย

ช่างเป็นสัตว์ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งสำหรับสังคมไทยในอดีต โดยเริ่มจากการใช้ช่างเป็นพาหนะในการคมนาคมขนส่งในราชการสงคราม ในพระราชพิธีต่าง ๆ และยังได้รับการยกย่องให้เกิดเกียรติจากสถาบันกษัตริย์ โดยเฉพาะช่างเผือกซึ่งมีลักษณะพิเศษกว่าช่างธรรมดาทั่วไป

ช่างเผือกจะมี ๗ สี ดังนี้ ๑. สีขาว ๒. สีเหลือง ๓. สีเขียว ๔. สีม่วง ๕. สีดำ ๖. สีเมฆ ๗. สีแดง

นอกจากนี้แล้วยังต้องประกอบไปด้วยลักษณะพิเศษของอวัยวะอื่นของช่าง อาทิ ตา เพดาน ทัศนโกศ เล็บ ขน คางใน ไวเล็บ สันบงา ช่องแมลงภู่ ซึ่งจะประกอบการพิจารณาควบคู่ไปกับตำราดลลักษณะ

ช่างหลวงซึ่งเป็นทั้งช่างเผือก และช่างสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย ได้รับการสถาปนายศและศักดิ์นา น่าจะเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย หากแต่หลักฐานประวัติศาสตร์ในปัจจุบันยังมีข้อขัดแย้งกันอยู่มาก ในที่นี้จึงจะขอกล่าวเฉพาะช่าง ในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ดังนี้

๑. พระยาช่างเผือกในสมัยอยุธยา

ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระราชหัตถเลขาได้กล่าวถึงช่างเผือกที่ปรากฏในรัชกาลต่าง ๆ ดังนี้

๑. รัชกาลสมเด็จพระอินทราชาที่ ๒

-ช่างพังเผือก

๒. รัชกาลสมเด็จพระชัยราชาธิราช

-พระฉันทันต์

๓. รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

-พระคเชนทโรดม

-พระรัตนากาศ

-พระแก้วทรงบาต

-ช่างเผือกพังแม่และพังลูก

-พระบรมไกรสร

-พระสุริยกุญชร

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ภาพจากหนังสือจิตรกรรมและประติมากรรมแบบ
ตะวันตกในราชสำนักเล่ม 2 พ.ศ. 2536

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

๔. รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

- พระอินทร์ไอยราวรรณ
- พระเจ้าพระยาบรมมคเชนทรฉัททันต์

๕. รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา

- พระอินทร์ไอรापต
- พระบรมรัตนากาศ

๖. รัชกาลสมเด็จพระเจ้าเสือ

- พระบรมไตรจักร์

๗. รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

- พระวิเชียรหัตถ์สิน
- พระบรมราชาเนาเคนทร
- พระบรมวิไชยคเชนทร
- พระบรมกฤษุช
- พระบรมจักรพาลหัตถ์
- พระบรมคชลักษณ์

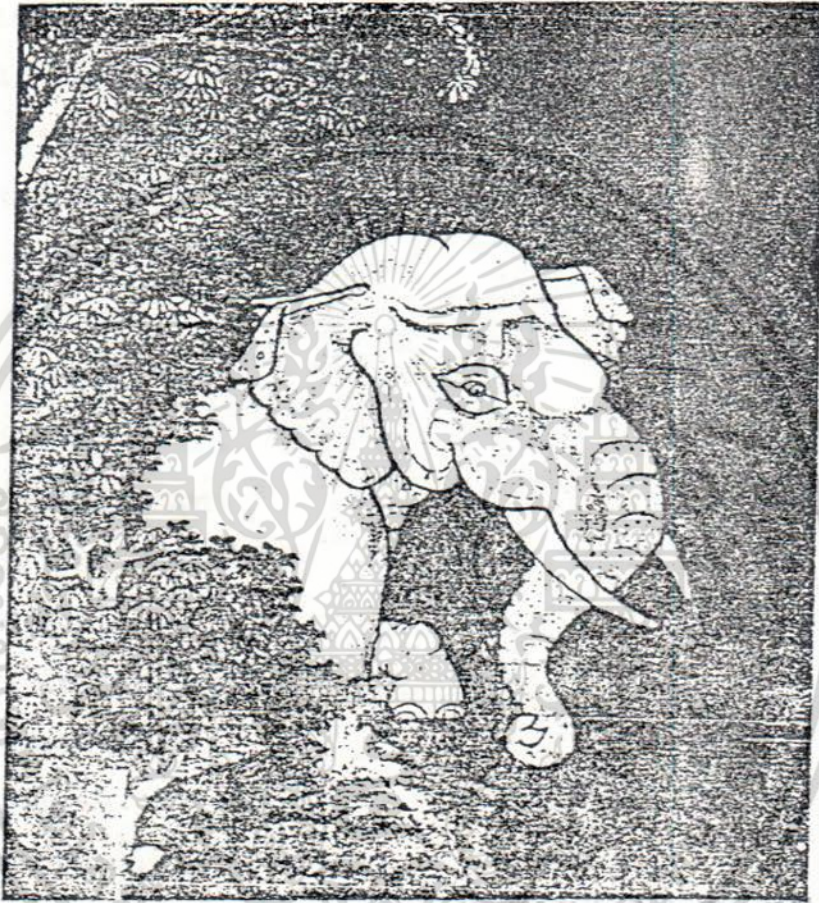
ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเป็นครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกอบกู้เอกราชของไทยกลับคืนมาได้สำเร็จและสถาปนาพระนครธนบุรีศรีมหาสมุทรขึ้นปรากฏว่ารัชกาลของพระองค์ได้พบช้างเผือก ๑ เชือก คือ ช้างพังเผือก

๒. พระยาช้างเผือกในสมัยรัตนโกสินทร์

รัชกาลที่ ๑

- พระบรมไกรสร (บวรสุประดิษฐ)
- พระบรมไกรสร (บวรบุษปทันต์)
- พระอินทร์ไอยรา
- พระเทพกฤษุช
- พระบรมฉัททันต์
- พระบรมนั้บมณี
- พระบรมคชลักษณ์ (อรรคคเชนทร์)
- พระบรมนาเคนทร์
- พระบรมคชลักษณ์ (อรรคชาตตามพหัตถ์)
- พระบรมเมฆเอกทนต์

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

ภาพจากหนังสือจิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตก
ในราชสำนักเล่ม 2 พ.ศ. 2536

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รัชกาลที่ ๒

- พระยาเศวตภูษธร
- พระบรมนาเคนทร์
- พระบรมนาเคนทร์ (คเชนทรธราธาร)
- พระยาเศวตไอยรา
- พระยาเศวตคชลักษณ์

รัชกาลที่ ๓

- พระบรมคชลักษณ์
- พระบรมไอยรา
- พระบรมนาเคนทร์
- พระยาบรมเอกทัณฑ์
- พระยามงคลหัตถี
- พระยามงคลคณาจันทร์
- พระบรมไกรสร
- พระบรมภูษธร
- พระหงษาสุวรรณ
- พระบรมนันทนาเคนทร์
- พระบรมไอยเรศ
- พระบรมสังขทัณฑ์
- พระบรมคชลักษณ์ (ศักดิ์สารจุมปราสาท)
- พระบรมนชาคเชนทร์
- นาเคนทรนชา
- พระบรมทัตตนา
- ช้างพลายสีปลาด
- พระบรมศุภราช
- พระยามงคชพงษ์
- ช้างพลายกระจุดดำ

รัชกาลที่ ๔

- พระบรมนันทสมบัติ
- พระวิมลรัตนกิริณี
- พระบรมคชรัตน์
- พระวิสูตรรัตนกิริณี
- พระพิไชยนิลนันท

พระพิไชยฤทธิหารณ

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่เผยแพร่โดยสถาบันการศึกษาเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

- พระศรีสกลกฤษณ์
- พระมหาศรีเศวตวิมลวรรณ
- ช้างเผือกเอก
- พระเศวตสุวรรณาภาพรรณ
- ช้างพังเผือกเอก
- พระเทวสยามมหาพิฆเนศวร์
- ช้างสีปลาด
- เจ้าพระยาปราบไตรจักร
- พระยาไชยานุภาพ

รัชกาลที่ ๕

- พระยาเศวตวรวรรณ
- พระมหาพิพรรณคชพงษ์
- พระเศวตสุวภาพรรณ
- พระเทพคชรัตนกิริณี
- พระศรีสวัสดิ์เศวตวรรณ
- พระบรมทันตวลักษณ์
- พระเศวตวรลักษณ์
- พระเศวตวรสรพวงค์
- พระเศวตวิสุทธิเทพา
- พระเศวตวิสุนทรสวัสดิ์
- พระเศวตสกลวโรภาส
- พระเศวตรุจิราภาพรรณ
- พระเศวตวรรณาคินทร์

- ช้างพลายเผือกเอก
- พระศรีเศวตวรรณภา
- พระเศวตอุดมวารณ์
- ช้างพลายสีปลาด
- ช้างพลายสีปลาด
- เจ้าพระยาไชยานุภาพ

รัชกาลที่ ๖

- พระเศวตวชิรพาห

รัชกาลที่ ๗

- พระเศวตคชเดชนดิลก

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รัชกาลที่ ๙

- พระเศวตอดุลยเดชพาหน

ช่างกับการต่างประเทศ

จากบันทึกทางประวัติศาสตร์พบว่า หลังจากที่ประเทศไทยได้มีการเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างชาติเรื่อยมานับแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีการนำช่างมาเป็นตัวแทนแห่งไมตรีจิตเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยพระองค์ได้ทรงมีพระราชสาส์นถึงประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกาว่า ทรงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานช่างเป็นของกำนัล แต่เมื่อพระราชสาส์นไปถึงนั้นเป็นสมัยของประธานาธิบดีลินคอล์น ซึ่งเป็นประธานาธิบดีคนต่อมา เป็นห้วงเวลาของการเกิดสงครามกลางเมืองขึ้นในสหรัฐ ประธานาธิบดีลินคอล์นจึงมิได้ตอบพระราชสาส์นจนกระทั่งอีกหนึ่งปีต่อมา

ในพระราชสาส์นของรัชกาลที่ ๔ มีความว่า ได้ทรงทราบจากจอห์น อาดัมส์ (John Adams) กัปตันเรือของอเมริกาว่าในสหรัฐอเมริกานั้นยังไม่มีช่าง ด้วยทรงเห็นว่าช่างเป็นสัตว์มีประโยชน์จึงมีพระราชประสงค์จะพระราชทานช่างเพื่อจะได้ขยายพันธุ์ต่อไป และจะได้จับมาฝึกหัดใช้สอยให้เป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองในการบรรทุกขนส่งและเดินทางบุกป่าในที่ซึ่งยังมิได้ทำทางรถและเกวียน ทั้งนี้จะได้พระราชทานช่างพึงช่างพลายน้อย ๆ ให้คราวละคู่สองคู่

ด้านประธานาธิบดีลินคอล์นก็ได้ตอบพระราชสาส์นไปว่าอากาศในสหรัฐอเมริกานั้นหนาวเกินไปสำหรับช่าง อีกทั้งสภาพการณ์อื่น ๆ ยังไม่อำนวย และการใช้ช่างเป็นพาหนะในการขนส่งก็ไม่จำเป็น เพราะเครื่องจักรไอน้ำที่ใช้ทั้งทางบกและทางน้ำก็เป็นเครื่องมือในการขนส่งที่มีประสิทธิภาพและดีที่สุดสำหรับค้าขายภายในประเทศอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้จึงมิได้มีการส่งช่างไทยไปแพร่พันธุ์ในสหรัฐอเมริกาดังที่รัชกาลที่ ๔ ทรงตั้งพระทัยไว้

อย่างไรก็ตาม เมื่อตกมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ช่างได้ถูกนำมาใช้เพื่อเชื่อมสัมพันธไมตรีอีกครั้งหนึ่ง หากแต่เป็นช่างสำริดใช้เป็นของที่ระลึกพระราชทานแก่รัฐบาลต่างประเทศ กล่าวคือเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสสิงคโปร์เป็นครั้งแรก พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ (กรมหลวงอิศรสุนทร) และข้าราชการบริพารเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๓ ได้พระราชทานช่างหล่อด้วยสำริดในทำยีน ปลายวงม้วนเข้าเล็กน้อยให้แก่เจ้าเมืองสิงคโปร์ เพื่อเป็นที่ระลึกและเครื่องหมายแห่งมิตรภาพจากประเทศไทย และขอบใจที่รับเสด็จเป็นอย่างดีระหว่างที่ประทับอยู่ในสิงคโปร์เป็นเวลาสี่ปดาศัศ

เอกสารนี้เป็นเอกสารทูลเกล้าฯ สำหรับราชการเพื่อการศึกษาเท่านั้น เมื่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า

ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เนโบายีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รัฐบาลอังกฤษซึ่งปกครองสิงคโปร์อยู่ในขณะนั้นได้ทำฐานศิลาสำหรับประดิษฐาน
ข้างสำริดตัวนี้ ที่ส่วนล่างมีคำจารึกด้วยตัวอักษรไทย ยาวี จีน และอังกฤษ มีข้อความว่า.....

พระบาท
สมเด็จพระ
ปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
พระ
จุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม
ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นเมืองสิงคโปร์
เป็นแผ่นดินต่างประเทศ
ครั้งแรก
ที่พระเจ้าแผ่นดินสยาม
ได้เสด็จพระราชดำเนิน
เมื่อ
ณ วัน ๕-๔ ค่ำปีมเมียโทศก ๑๒๓๒

ข้างสำริดนี้แต่เดิมประดิษฐานอยู่ที่หน้าศาลากลางจังหวัดในขณะนั้น ตั้งแต่วันที่
๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๑๕ เป็นต้นมา แต่ในปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่หน้าตึกรัฐสภาของ
สิงคโปร์มองเห็นเด่นเป็นสง่า

ภายหลังจากที่เสด็จเยือนสิงคโปร์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้เสด็จประพาสต่อไปยังเมืองเบตาเวีย (จาการ์ตา เมืองหลวงของอินโดนีเซียในปัจจุบัน)
ซึ่งขณะนั้นอยู่ในความปกครองของฮอลันดา และได้พระราชทานข้างสำริดเช่นเดียวกันให้แก่
รัฐบาลของประเทศนั้นด้วย และปัจจุบันยังคงประดิษฐานอยู่ที่ข้างนอกพิพิธภัณฑสถานแห่ง
ชาติ กรุงจาการ์ตา

ทัศนะของชาวต่างประเทศ
เกี่ยวกับข้างในราชอาณาจักรอยุธยา ศึกษาจาก
งานเขียนของนาย Jeremias van Vliet

ชาวต่างประเทศที่เดินทางเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒
ได้พรรณนาถึงสิ่งต่าง ๆ ที่พวกเขาได้พบเห็นลงในบันทึกการเดินทางในรูปของรายงาน
เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งาน เพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านอื่น
จดหมายหรือเอกสารทางการทหาร ซึ่งในปัจจุบันได้มีผู้ค้นคว้าอ่านแปล และพิมพ์ขึ้นอย่าง
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

แพร่หลาย คุณประโยชน์ของบันทึกการเดินทางเหล่านี้ช่วยทำให้เราทราบถึงเรื่องราวเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีฐานะเป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรสยาม เป็นที่น่าเสียดายว่า บันทึกการเดินทางเหล่านี้มักถูกเมิน

ช่างในเหรียญกษาปณ์ไทย

ในบรรดาเหรียญกษาปณ์ไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน มีรูปช่างอันเป็นสัญลักษณ์ของประเทศ ปรากฏอยู่ในเหรียญกษาปณ์หลายรุ่น ดังต่อไปนี้

เหรียญเงินราชบรรณาการ เหรียญเงินนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ และ ๒๔๐๑ เป็นเงินเหรียญบาท เหรียญสองสลึง เหรียญสลึง และเงินเฟื้อง ทรงจัดทำขึ้นเพื่อแจกจ่ายพระราชทานแก่บุคคลต่าง ๆ บ้าง ทิ้งทานแก่ราษฎรบ้าง และเป็นเงินตราที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย

เหรียญเงินราชบรรณาการนี้ ทำด้วยเนื้อเงินที่ค่อนข้างดำกว่าเงินเหรียญในสมัยต่อมา ด้านหน้าของเหรียญมีตรารูปพระมหาพิชัยมงกุฎอยู่ตรงกลาง มีฉัตรกระหนาบอยู่ ๒ ข้าง มีกิ้งไม้เป็นเปลวแรกอยู่ ด้านหลังเป็นรูปจักร กลางวงจักรมีรูปช่างประจำแผ่นดิน รอบวงจักรชั้นนอกของเหรียญบาทมีดาวอยู่แปดทิศ บอกราคาแปดเฟื้อง เงินสองสลึงมีดาวอยู่ ๔ ทิศ บอกราคา ๔ เฟื้อง ส่วนเงินสลึงจะมีดาวอยู่ข้างบนและข้างล่างอย่างละดวง บอกราคาสองเฟื้อง เงินเฟื้องมีดาวอยู่ข้างบนดวงเดียวบอกราคาหนึ่งเฟื้อง รอบวงขอบนอกของเหรียญทุกขนาดมีเฟื้องจักร ทั้งนี้ภาพต่างๆ ที่ปรากฏบนเหรียญล้วนมีความหมายทั้งสิ้น เช่น ภาพพระมหาพิชัยมงกุฎหมายถึงพระนามเดิมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ ฉัตร หมายถึง เครื่องสูงแสดงพระเกียรติ ส่วนภาพช่างและจักรสืบเนื่องมาจากคนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒

เหรียญเงินตรามงกุฎและเงินแปะ ทำขึ้นในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๔ เช่นเดียวกัน มีลักษณะของเหรียญดังนี้คือ หน้าหนึ่งมีตรารูปพระมหาพิชัยมงกุฎอยู่ตรงกลาง มีฉัตรกระหนาบอยู่ ๒ ข้าง มีกิ้งไม้เป็นเปลวแรกอยู่ในท้องลาย อีกหน้าหนึ่งเป็นรูปจักร กลางวงจักรมีรูปช่างประจำแผ่นดิน รอบวงจักรชั้นนอกเหรียญบาทมีดาวอยู่ ๘ ทิศหมายถึง ๘ เฟื้อง ส่วนเงินแปะสองสลึงมีดาวอยู่ ๔ ทิศ บอกว่า ๔ เฟื้อง แปะหนึ่งสลึงมีดาวอยู่ข้างบนข้างล่าง ๒ ดวง หมายถึง ๒ เฟื้อง และแปะเฟื้องจะมีดาวอยู่ข้างบนดวงเดียว เหรียญเงินตรามงกุฎนี้จะมีส่วนคล้ายคลึงกับเหรียญเงินราชบรรณาการมากจะแตกต่างกันเพียงที่เหรียญเงินบรรณาการจะค่อนข้างดำกว่า มีลวดลายละเอียดกว่า มีรูปช่างใหญ่กว่า จักรรอบตัวช่างมี ๑๒ ฉก ขณะที่เหรียญเงินตรามงกุฎจะมีจักรรอบตัวช่างเพียง ๘ แฉกเท่านั้น

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า
ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

เหรียญเงินตรามงกุฏและเงินแป้นี่จัดทำขึ้นเนื่องจากทรงมีพระราชประสงค์ให้เจ้านายและข้าราชการชั้นผู้น้อย ผู้ใหญ่ ตลอดจนราษฎร ได้มีเงินบาท เงินสองสลึง เงินสลึง เงินเฟื้องใช้อย่างเท่าเทียมกัน และเพื่อป้องกันไม่ให้มีผู้ทำเงินปลอมขึ้นเพราะเงินจำพวกนี้ทำได้ยาก

เหรียญเงินตราพระเกี้ยว รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญเงิน ดีบุก และเหรียญทองแดง เหรียญเงินเกิดขึ้นอีกหลายชนิดหลายแบบ โดยในตอนแรกได้สร้างเหรียญประจำรัชกาลขึ้น มีด้านหน้าของเหรียญเป็นรูปพระเกี้ยวยอดอยู่บนพานสองชั้น มีฉัตรกระหนาบ ๒ ข้าง ด้านหลังมีรูปช้างอยู่กลางวงจักร ของเป็นเฟื้องฉัตร มี ๓ ขนาดคือ เหรียญบาท เหรียญสลึงและเหรียญเฟื้อง สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๑๑

เหรียญเงินตราแผ่นดิน สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะดังนี้คือ ด้านหน้ามีพระบรมรูปครึ่งพระองค์ ผินพระพักต์ทางซ้าย มีอักษรไทยรอบขอบคำว่า “สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์” ด้านหลังเป็นรูปตราแผ่นดินในสมัยนั้นคือรูปพระมหาพิชัยมงกุฎจักร ตรี และ โล่ ในโล่แบ่งออกเป็น ๓ ห้อง แต่ละห้องมีรูปช้างสามเศียร ช้างเผือก กริชตรงและกริชคดไขว้กัน มีฉัตรกระหนาบข้าง สองข้างมีราชสีห์ คชสีห์ รักษาพระองค์และเครื่องราชกกุธภัณฑ์มีคาถาสภาษิตที่แพรแถบตอนล่างสุดว่า “สพเพล สงฆภูตาน สามคคี วุฑฒิสาธิกา” ริมขอบซ้ายมี “กรุงสยาม” ขอบขวามี “รัชกาลที่ ๕” ขอบล่างมีคำว่า “บาทหนึ่ง” ไม่มีศักราชระบุไว้

เหรียญเงินบาทจุฬาลงกรณ์สยามมินทร์ เหรียญชนิดนี้คนทั่วไปเรียกว่า “เหรียญหนวด” มีลักษณะคือ ด้านหน้ามีพระบรมรูปครึ่งพระองค์ มีพระมัสสุ มีอักษรที่ขอบ “จุฬาลงกรณ์สยามมินทร์” ด้านหลังมีรูปช้างสามเศียร มีอักษร “สยามรัฐ” มีเลขศักราช ร.ศ. ๑๒๗ และบอกราคาหนึ่งบาทเป็นเหรียญที่สั่งสร้างจากประเทศฝรั่งเศส

เหรียญทองคำตราพระรูป มีลักษณะเช่นเดียวกับเหรียญเงินตราแผ่นดิน ทำด้วยทองคำเนื้อแปด มีหนึ่งเฟื้อง หนึ่งสลึง สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๙

เหรียญเงินรูปถ้วย เหรียญเงินงอ มีลักษณะเหรียญเงินตราแผ่นดิน ทำใช้กันตามโรงบ่อนเบี้ยเพื่อความสะดวกในการใช้เล่นการพนัน สามารถใช้ตะขอเกี่ยวลากไปมาบนเสื่อไปเสื่อถ้าวได้โดยง่าย และได้รับอนุญาตจากรัฐบาล คือเอาเงินเฟื้อง เงินสลึงตราแผ่นดินมาตอกให้ปุ่มคล้ายถ้วยหรือ กระดุมบางที่เอามาพับให้งอกลาง เงินชนิดนี้เรียกว่าเฟื้องงอ สลึงงอ สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๑๙

เหรียญทองแดงพระสยามเทวาธิราช ด้านหน้าของเหรียญจะมีพระบรมรูปครึ่งพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่นเดียวกับเหรียญเงินตราแผ่นดิน ด้านหลังมีรูปพระสยามเทวาธิราชประทับเหนือโล่บนแท่น พระหัตถ์ขวาวางบนโล่ พระหัตถ์ซ้ายทรงธารพระกร ในโล่ช่องบนมีรูปช้างสามเศียร ช่องล่างซ้ายมีรูปช้างเผือก ช่องล่างขวามี

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ดัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้

รูปกริชไขว้ ริมขอบซ้ายมีอักษร “หนึ่ง” ริมบนขวามีอักษร “เขียว หรือ “อัฐ” หรือ “โสฬศ” ตามขนาดซึ่งสร้างไว้ ๓ ขนาด สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐

เหรียญทองขาว (นิเกิล) ข้างสามเศียร ด้านหน้าของเหรียญมีรูปข้างสามเศียร ข้างบนมีอักษร “สยามอาณาจักร” ข้างล่างมีอักษร”ศก ๑๑๖” ริมขอบมีลายช่อดอกไม้ ด้านหลังมีเลขไทยบอกราคา ๒๐, ๑๐, และเหรียญนี้สร้างด้วยทองขาวหรือนิเกิล ในปีที่รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกในปี ๒๔๔๐ ซึ่งเป็นปีที่เปลี่ยนใช้ระบบทศนิยมเป็นครั้งแรกคือใช้ “สตางค์”

เหรียญกษาปณ์รัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกแบบเหรียญเงินใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ สร้างเป็น ๓ ชนิดคือ ราคาหนึ่งบาท สองสลึง และหนึ่งสลึง ด้านหน้ามีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวผินพระพักต์ไปทางขวา ที่ริมขอบซ้ายมีอักษร “มหาวชิราวุธ” ริมขอบขวามีอักษร “สยามรัฐ” ริมขอบขวามีเลขไทยบอกราคาที่สร้าง

เหรียญกษาปณ์รัชกาลที่ ๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพียงเหรียญเงิน ๕๐ สตางค์ และเหรียญเงิน ๒๕ สตางค์ ขึ้น มีลักษณะเช่นเดียวกับเหรียญรัชกาลที่ ๖ ด้านหน้ามีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ผินพระพักต์ไปทางซ้าย ริมขอบซ้ายมีอักษร “ประชาธิปไตย” ริมขอบขวามีอักษร “สยามรัฐ ๒๔๗๒” ด้านล่างบอกราคา

เหรียญกษาปณ์รัชกาลที่ ๙ ในช่วงต้นของรัชกาลได้มีการหวนกลับมาใช้เหรียญตราแผ่นดินรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีข้างรวมอยู่ด้วย ได้แก่ เหรียญทองขาว (นิเกิล) หนึ่งบาท มีลักษณะคือ ด้านหน้ามีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ริมขอบซ้ายมีอักษร “ภูมิพลอดุลยเดช” ริมขอบขวามีอักษร “รัชกาลที่ ๙” ด้านหลังมีรูปตราแผ่นดินตอนกลางมีอักษร “หนึ่งบาท” อยู่กระหนาบ ริมขอบบนมีอักษร “รัฐบาลไทย” ริมขอบล่าง “พ.ศ. ๒๕๐๐” มีกลีบบัวใหญ่ น้อย สลับเป็นลวดลายโดยรอบวงขอบใน สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐

เหรียญทองขาว (นิเกิล) หนึ่งบาท เสด็จนิวัติพระนคร ด้านหน้าของเหรียญมี พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ซ้อนกับพระบรมรูปสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ ริมขอบบนมีจักรและตรี มีลายกระหนก ริมขอบล่างมีอักษร “เสด็จนิวัติพระนคร” ด้านหลังมีตราแผ่นดิน เลขไทย “๑” และเลขอารบิก “๑” กระหนาบกลาง ริมขอบบนมีอักษร “รัฐบาลไทย พ.ศ. ๒๕๐๔” ริมขอบล่างมีอักษร “บาท” สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๔

เอกสารนี้เป็นเอกสารที่สงวนไว้สำหรับการใช้งานเพื่อการศึกษาเท่านั้น ไม่อนุญาตให้นำไปใช้ประโยชน์ด้านการค้า ไม่ว่าจะกรณีใดๆ ทั้งสิ้น อีกทั้งห้ามมิให้ตัดแปลงเนื้อหา และต้องอ้างอิงถึงเจ้าของเอกสารทุกครั้งที่มีการนำไปใช้